

**ДЕТСКАТА ПАМЕТ КАТО
„ТЕРАПЕВТИЧНА АЛТЕРНАТИВА“ НА РЕАЛНОСТТА
В ТВОРЧЕСТВОТО НА СЛОВАШКИТЕ КОНКРЕТИСТИ**

Ирена Димова-Генчева
Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас

**CHILDREN’S MEMORY AS “A THERAPEUTIC
ALTERNATIVE” TO REALITY IN THE WORKS
OF THE SLOVAK CONCRETISTS**

Irena Dimova-Gencheva
Prof. Dr. Asen Zlatarov University – Burgas

The proposed article examines the Slovak Trnava group and the use of children's memory in the poetical works and manifestos of its representatives as a “therapeutic alternative” to the existing ideological discourse of the second half of the 20th century. The writers find an opportunity for free expression in the field of children’s literature which they furthermore discuss in one of their manifestos, “There will be a talk about children's poetry.” The focus of the study could be defined as the “therapeutic mechanisms” of returning to childhood memory found both in the truly aesthetically conceived presence of Slovak writers in literature and in their own texts.

Key words: memory, therapeutic alternative, children’s literature, Slovak literature

В настоящата статия разглеждаме някои частни следствия от отношението институция – автор или още идеология¹ – творба върху

¹ Няма да се спираме върху проблематичността на самия термин идеология. В статията я мислим като „тоталитарна“, опитваща се да „преустрои целия обществен и културен живот съгласно своите идеали“ (Ефтимов 2012: 61).

примера на словашката Търнавска група². В названието на изследваното неслучайно си служим с определението конкретисти³. За разлика от избраното от тях име за означаване на поетическото им обединение – Търнавска група – според родното място на трима от представителите, литературната критика ги определя като конкретисти *post factum* поради вътрешно присъща на художествените им текстове основна характеристика – предметно-вещественото описание. Към конкретиката в творчеството на словашките поети ще се обърнем и ние при опита за разглеждане на скритото отношение на текстовете им спрямо идеологическата система на периода от втората половина на ХХ век, през който творят. Ще го направим през употребите на детската памет и паметта за детството у авторите, на които употреби смятаме, че горепоменатата характеристика е подчинена.

Като творческо обединение представителите на Търнавската група – Любомир Фелдек, Ян Ондруш, Ян Стахо и Йозеф Михалкович, се заявяват през 1958 г. Правят го върху страниците на четвъртия брой на словашкото списание „Млада творба“, посветен изцяло на техния групов дебют. Поетите, тогава в двайсетте си години и вече публикуващи като самостоятелни творци, навлизат в литературата като единна формация с ясно конципирана естетическа и поетическа програма, която планират да представят на читателската аудитория и чрез подготвени три манифестни текста. Първият манифестен текст обаче, назован „Ще става дума за поезията“ (*Vude reč o poézii*), е отх-

² Книгите, издадени на български език, с поезия на представители на Търнавската група са следните: *Истината с прекрасно дълги крака*. Антология. 9 словашки поети. Прев. и съст.: Д. Стефанов. София: Матом, 2000; Ондруш, Ян. *Излизане от огледалото*. Прев. и съст.: Д. Стефанов. София: Литературен форум, 1997; Фелдек, Л. *Слънчогледите отлитат на юг*. Прев. и съст.: Д. Стефанов. София: Матом, 2004; Фелдек, Л. *Синовете на годината*. Приказки за малки и големи. Прев. и съст.: Д. Стефанов. София: Хайни, 2011; Михалкович, Й. *Зимовища на душата*. Прев. и съст.: Д. Стефанов. София: Хайни, 2012.

³ При употребата на термина конкретисти се придържахме към разграничаването, направено от Андреа Бокникова в цитираната и тук нейна монография върху Търнавската група (Бокникова-Тотова, ред. 2006). Авторката определя като главни представители изтъкнатите и от нас тук поети, при което споменава и „неофициалната принадлежност“ на Ян Шимонович и Лидия Вадкерти-Гаворникова. Както тя, така и други литературни критици и теоретици причисляват повече автори към по-широкото понятие конкретисти. Самото наименоване е по-късно и според словашкия критик Далимир Хайко за пръв път го е използвал Милан Хамада в своя рецензия върху дебютната книга на Ян Стахо (Хайко 1998: 6).

върлен след намеса на цензурата и впоследствие загубен. Читателите се запознават само с „Ще става дума за литературата за деца“ (Bude reč o literatúre pre deti)⁴ и „Ще става дума за превода“ (Bude reč o preklade). От посочените програмни текстове този, който ще ни интересува, ще бъде първият, обговарящ литературата за деца и юноши. В него поетите засягат детската памет, позовавайки се на Витезслав-Незваловата „естествена памет“.

Употребите на паметта у Търнавската група

През последните десетилетия паметта навлиза като ключово понятие и актуален проблем в хуманитаристиката, за да продължава и до днешна дата да разширява тълкуванията и употребите си. В хуманитарното поле се появяват термини като колективна памет, индивидуална памет, културна памет, комуникативна памет, постпамет и прочие. Тук се спираме върху една конкретна идея за паметта и нейната литературна употреба, откриваема у представителите на словашката Търнавска група от края на 50-те и началото на 60-те години на миналия век. Начинът, по който избягваме капана на сложната природа на социокултурния феномен на паметта, е, като се обръщаме към охудожествените му, опоектизирани измерения при някои частни проявления у разглежданите автори. Това бягство не изчиства комплексността на идеята за памет у словашките поети, произтичаща от срещата между тематичното ѝ въплъщаване в художествения текст и отношението на последния към реалния контекст на времето.

Паметта навлиза в естетико-теоретическото говорене на словашките автори във време на издателски рестрикции и засилена цензура, което може да се определи като период за творците на търсене на алтернативни на диктувания от политическия режим „светове“. Такава е втората половина на миналия век, когато разглежданите поети дебютират като творческо обединение на страниците на литературното списание „Млада творба“ (Mladá tvorba). Идеята за създаването на поетическа група е продиктувана от някои свалени забрани по време на размразяването при Никита Хрушчов. Тогава, през 1956 г., по думите на Любомир Фелдек комунистическата партия в Чехословакия дава изненадващото изявление, че няма нищо против това „творците с общи възгледи да сформират групи“ (Фелдек 2007: 10).

⁴ Превод на текста е включен в статията „Манифестът и художественият текст. Върху пример от словашката литература“ (Димова 2021: 111).

Поетите от Търнавската група се обръщат към ресурсите на паметта още в програмното представяне на естетико-поетическата си концепция. Правят го двойко – и чрез художественото си творчество, и чрез манифестните си текстове. В програмния текст „Ще става дума за литературата за деца“ четем: „Страшно често използваме думата *по памет* (курсив – мой, И. Д.). И наистина не сме първите. Ето един цитат от Незвал: „За моите първи поетически опити заслуга има *естествената памет*“ (курсив – мой, И. Д.). Така литературата, произлизаща от детството, е само на крачка от литературата, писана за деца“ (Фелдек 2007: 90). Едноименното стихотворение „Памет“ (Pamät, 1965) на Ян Ондруш също е част от дебютното представяне на авторите, а творчеството на автора, предшестващо общата изява, е смятано за стожерно за групата. Може да се обобщи, че у авторите се среща бегло теоретично поставяне на въпроса за паметта като концепт в рамките на художественото ѝ въплътяване, свързано с употребите ѝ при творческия процес и с ролята ѝ в литературата за деца и юноши. Това, от друга страна, не означава, че идеите и изказванията на поетите не могат да се поставят в рамката на налични в хуманитаристиката постановки за паметта, чрез което да направим опит да се доближим аналитично до тях.

Терапевтичните механизми на паметта

Пиер Нора определя паметта като естествена „терапевтична алтернатива на историческия дискурс“ (Нора 2004: 28). В този дух може да се говори за връщанията към съхранения опит – и оставането в неговите измерения – като имащи изцеляващ характер, като даващи възможност на индивида да осмисли и да се отърси от кризите на настоящето чрез миналото. Насочвайки се към паметта, словашките поети се позовават на изказването на Витезслав Незвал за „естествената памет“. Същата според Пиер Нора се отличава от търсената индивидуална памет от субективната такава, имаща архивиращ характер. От втората се различава и колективната, спонтанната „истинска памет“ (Масловски, Шубърт 2015: 34). Иначе казано, визирият тук вид памет може да се сведе до памет, отстранена от колективното, характерна за изолирания човек, която е възможно да се породи единствено върху основата на ограничен за човека кръг от сетивен опит (Масловски, Шубърт 2015: 25). „Естествената памет“ в интерпретацията на представителите на Търнавската група не е основана върху строго теоретично конципиране, а върху, както вече акцентирахме, опоектизираната идея за употребите на паметта за детството като спо-

мени от него в поезията. Затова използването ѝ се обвързва с детското, първичното, сетивното опознаване на света. Последното се явява един от онези „терапевтични механизми“ за творене при словашките автори във време, в което литературата за възрастни не може да избяга от капана на строгата цензура.

Рестрикциите върху издаването

Словашките конкретисти дебютират като самостоятелни творци в края на 50-те години на миналия век. Това е период за литературата на страните с комунистически режим, все още раждащ, както подчертава словашкият литературен историк Валер Микула, творби, в които разчитаме строго придържане към схематизма на властващата система (Микула 2013: 144 – 145). Истинския момент на разхлабване и допускане на „външни елементи“ в литературната продукция той вижда в средата на 60-те години с издаването на стихосбирките на някои от представителите на Търнавската група, като тези на Ян Ондруш – „Безумна луна“ (Šialený mesiac, 1965), на Йозеф Михалкович – „Зимовища“ (Zimoviská, 1965), и на Ян Стахо – „Двураменно чисто тяло“ (Dvojramenné čisté telo, 1964). Рестрикциите, които цензурата налага върху книжния пазар, могат да се изобразят и върху историята на издаването на някои от стихосбирките на словашките конкретисти – например на първата, приведена по-горе.

За дебютната стихосбирка на Ян Ондруш, озаглавена „Безумна луна“, се смята, че желанието на автора за именуването ѝ е било различно – „Първата луна“ (Prvý mesiac) – и името ѝ е било изменено от редакцията. В тази връзка словашкият критик Ян Гавура привежда думите на поета от 90-те години, с които последният признава, че никога не би назвал книгата си „Безумна луна“, тъй като сам не разбира „защо би била безумна луната“, в края на което добавя, че „така искали от издателството“ (Пастьер 2012: 117 – 118). Това може лесно да се обясни с тогавашната политика на издателствата. Според Валер Микула са издавани определен тип стихосбирки, които „принадлежат към репертоара на схематизма“ (Микула 2013: 140 – 141). В тяхната архитектоника роля има и виждането на автора, но преди всичко ключов е финалният обществен, т.е. официален образ, който те предлагат. Затова винаги съредактор на издаваната стихосбирка е редакторът на издателството, явяващ се застъпник на „официалните интереси“. Самият автор, бивайки отговорен за съдържанието на публикуваното, трябва да адаптира текстовете си към налаганите идейни изисквания.

Подложена на цензуриране е и първата творба за деца и юноши на Любомир Фелдек. В различните издания на „Игра за твоите сини очи“ (Hra pre tvoje modré oči, 1959, 1961) откриваме вариативност на текста. Причината за тези разлики произтича от „кастрацията“ на текста (Билик 2000: 58) при неговото първо публикуване, в което непосредствено се намесва цензурата. Като един от доводите за промените, които цензурата внася в изданието на „Игра за твоите сини очи“, сам Любомир Фелдек определя „залъгването на детския читател“, което тогавашната критика откривала в текста му (Слободникова, Фелдек 2001: 15).

Както се вижда от втория приведен случай на външно посегателство върху авторския текст, въпреки че цензурните ограничения в областта на литературата за възрастни се оказват водещ фактор за избора на словашките автори на сравнително по-свободното поле на литературата за деца и юноши, то и там поетите срещат пречки. От друга страна, причина за насочването на авторите конкретисти към този вид литература е и самият ѝ генезис в словашката литература, в която интензивното ѝ развитие започва през 30-те години на миналия век, за да достигне своеобразна точка на кулминация през 50-те и 60-те години. Иначе казано, става въпрос за време, в което словашките автори се оказват както неизбежно вписани в литература, белязана от ускореното развитие на писането за деца и юноши, така и част от това развитие.

Литературата за деца и юноши като алтернатива

Предлагаща излаз от нормативната естетика на периода се оказва литературата за деца и юноши. Нея авторите конкретисти обвързват с литературата за възрастни, смятайки, че първата не трябва да се отдалечава с начина на изграждането на посланията си от втората и че не трябва да „смуче от пръста“, а да „изстиска от паметта“ (Фелдек 2007: 91). За тях „литературата, произлизаща от детството, е само на крачка от литературата, писана за деца“ (Фелдек 2007: 90).

Същинската промяна в областта на литературата за деца и юноши се извършва с поколението, към което принадлежат и представителите на Търнавската група. По нов начин започва да се гледа както на функцията на детето като герой на творбата и като реципиент на текста, така и на ролята на самата литература за деца. Точно тя предлагала на авторите възможност за излаз от нормативната поетика на режима и за свободно творческо изразяване. Идейната свобода, която този вид литература дава на творците, може да се обясни с една от нейните основни черти – отклонението от материалната референциалност и акцент върху стилизацията (Станиславова 1999: 138). Детето

в творчеството на словашките автори започва да се възприема като пълноценен адресат вследствие на доближаването откъм естетически изисквания на тази литература до литературата за възрастни. Сам Любомир Фелдек в свое интервю заявява, че времето ще покаже дали е успял да напише такава литература за деца, която да „оправдае естетическите критерии, които се отправят към литературата за възрастни“ (Юрик, Фелдек 1975: 90).

Основната роля на разглежданите поети в полето на литературата за деца и юноши може да се види и в начина, по който литературните критика и теория виждат присъствието им в словашката литература. Конкретистите биват зачислявани към т. нар. поколение на детския аспект (*generácia detského aspektu*). Тази категория е въведена в словашката литература от литературния теоретик Франтишек Мико, а своя теоретична обосновка тя получава в работите на Ян Копал (Копал 1970, Копал 1997). Основната промяна, която се случва в поезията на авторите, принадлежащи към това „поколение“, се извършва в отношението към детския субект, в посока на употребата на детския поглед като „творческо изграждане на художествения образ в литературния текст на базата на вече наличния възглед на автора за детското виждане и оценяване на света, определяни от възрастовото ниво на детския възприемател“ (Копал, Тучна, Преложникова 1987: 14). Става въпрос за „промяна в позицията на детето и в собственото му игриво пространство на фантазията“ и за това, че „вече основна не е външно реализираната връзка между детето и възрастния, а вътрешното им сближаване, изразено чрез игра на дете или игра с детето“ (Сляцки 2000: 4).

В крайна сметка повече са факторите за избора на представителите на Търнавската група да поставят въпроса за литературата за деца и юноши още в манифестния си текст и да продължат опита за теоретичното му изясняване в художественото си творчество. Затова ще се обърнем към чешкото влияние, което се разчита в текста им „Ще става дума за литературата за деца“.

Детската памет

„Духът, който се потапя в сюрреализма, с възбуда преживява отново най-добрата част от детството си“, пише Андре Бретон в третия манифест на сюрреализма (Бретон 2000: 39). Сюрреалистичните игривост и нонсенс не са чужди и на словашките конкретисти. Точно обратното, идеята за интуитивността като възможност за познание е залегнала в основата и на тяхната поетическа програма. Тя ги доближава и до концепциите на т. нар. неопрIMITИВИЗЪМ. Неограничената

способност за творческо изразяване у децата вдъхновява много от -измите през първата половина на XX в., виждаме неин израз както при поетистите, така и при сюрреалистите. В тази връзка за поезията на конкретистите може да се използват и думите на английския театрален критик от същия период Ричард Джилман, който говори за детското мислене като за „знаеща наивност“, „за наивност, невинност, която е почти побеждаваща“ (Джилман 2005: 282). В това е и главно-то предимство на литературата за деца и юноши, към която се обръщат авторите, и с това тя им дава свобода в творенето, отнета им от режима. Сам Любомир Фелдек при писането на литература за деца и юноши държи на естествения творчески инстинкт, присъщ на децата. Словашкият поет се придържа и към вече казаното от Незвал по отношение на присъствието на поета у всяко дете, надарено със свобода на фантазията. Последната, от друга страна, се изгубва при процеса на усвояване и адаптиране към социалната среда. Естественото възприемане се измества от установеното и прието в обществото. „Общественният договор“ и „актът на съгласие“ изместват „знаещата наивност“ на детето.

Любомир Фелдек, позовавайки се на Витезслав Незвал, говори за „естествена памет“. По този начин той обвързва детството не специфично с детската поезия, а с поезията изобщо. Да не забравяме, че то играе основна функция и в творческия свят на чешкия поетист. За Витезслав Незвал детството е друг вид собствен поглед върху живота, при който не фантазията те овладява, а чрез нея правиш възможен и умножаваш самия живот (Йелинек 1961: 42). За него модусът на детското виждане има естествени нагласи и възприятия, които „зрелият“ поглед е изгубил. Затова и за паметта на „имагинерния творец“ чешкият поет пише, че „се отличава с това, че много често забравя за случката, но съвсем ясно помни детайла, например как изглежда небето, какво е взаимното разположение на облаците, как са осветени къщите в един или друг момент“, и че тези спомени живеят в него „подобно на това, което наричаме рефрен или усет за рефрен“ (цит. по Чолакова 1998: 138). Върху асоциативността и спонтанността при детското пресъздаване на действителността обръща внимание и Любомир Фелдек. Според него децата умеят да създават перфектни метафори, без да си дават сметка за това, както и поетът може да създаде чудесна творба само защото носи естествен талант за писане (Бокникова-Тотова, ред. 2006: 117).

Както се вижда, авторите конкретисти обвързват с детската памет не само литературата за деца и юноши, но и тази за възрастни.

При това във втората се целят с желанието си за промяна в полето на поезията. „Предимствата“ на детското съзнание и сходството му с художественото асоцииране и поетическата фантазност посочва и програмотворецът на групата Любомир Фелдек в своите критико-естетически текстове.

Словашките автори, представители на Търнавската група, творят през втората половина на миналия век – време, белязано от цензурните рестрикции на политическия режим върху литературната продукция. Излаз от тях поетите конкретисти намират в полето на литературата за деца и юноши. Нейните механизми се оказват „терапевтични“ при създаването на творбите на авторите (както и при създаването на светове в самите тях), които тематизират и използват сетивното възприемане на света като първично, чисто и необременено от знанието на възрастния индивид.

ЛИТЕРАТУРА

- Билик 2000:** Bílik, R. *Lubomír Feldek*. Bratislava: Kalligram, 2000.
- Бокникова-Тотова, ред. 2006:** Bokníková-Tóthová, A. ed. *Trnavská skupina – konkretisti*. Kalligram: Knížnica slovenskej literatúry, 2006.
- Бретон 2000:** Бретон, А. Манифест на сюрреализма. [Breton, A. Manifest na syurrealizma.] // *Два манифеста на сюрреализма*. София: ЛИК, 2000, с. 11 – 45.
- Джилман 2005:** Gilman, R. *The Drama Is Coming Now: The Theater Criticism of Richard Gilman*. New Haven and London: Yale University Press, 2005.
- Димова 2021:** Димова, И. Манифестът и художественият текст. Върху пример от словашката литература. [Dimova, I. Manifestat i hudozhestveniyat tekst. Varhu primer ot slovashkata literatura.] // *Филологически форум*. Хуманитарно списание за млади изследователи – Родини и чужбини, Факултет по славянски филологии, 2021, бр. 2 (14), 101 – 111.
- Ефтимов 2012:** Ефтимов, Й. *Божествената математика. Тревожната хетероклитност на българския символизъм*. [Eftimov, Y. Vozhestvenata matematika. Trevozhnata heteroklitnost na balgarskiya simvolizam.] София: Просвета, 2012.
- Йелинек 1961:** Jelínek, A. *Vítězslav Nezval*. Praha: Československý spisovatel, 1961.

- Копал 1970:** Kopál, J. *Literatúra a detský aspekt*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1970.
- Копал 1997:** Kopál, J. *Detský svet v umeleckom obraze*. Nitra: ENIGMA, 1997.
- Копал, Тучна, Преложникова 1987:** Kopál, J., Tučná, E., Preložníková, E. *Literatúra pre deti a mládež*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987.
- Масловски, Шубърт 2015:** Maslowski, N., Šubrt, J. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2015.
- Микула 2013:** Mikula, V. „Červené“ päťdesiate v „zlatých“ šesťdesiatych. // *Čakanie na dejiny. State k slovenskej literárnej histórii*. Bratislava: UK, 2013, s. 127 – 147.
- Нора 2004:** Нора, П. СВЕТОВНИЯТ ВЪЗХОД НА ПАМЕТА. [Nora, P. Svetovniyat vazhod na pametta.] // Знеполски, И. (ред.). *Около Пиер Нора. Места на памет и конструиране на настоящето*. София: Дом на науките за човека и обществото, 2004, 19 – 35.
- Пастьер 2012:** Pastier, O. Každé ráno dobré. // *Fragment*, roč. XXVI, č. 1, 2012, s. 117 – 118.
- Слободникова, Фелдек 2001:** Slobodníková, K., Feldek, Ľ. Rozhovor na diaľku a na jednu noc, keď nikto nezabúcha (Rozhovor). // *Bibiana*, roč. 8, 2001, č. 1, s. 12 – 20.
- Сляцки 2000:** Sliacky, O. Detský aspekt ako perspektíva života. // *Bibiana*, roč. VII, 2000, č. 4, 1 – 6.
- Станиславова 1999:** Stanislavová, Z. Autenticita a detský aspekt: (k poetike modernej a postmodernej detskej literatúry). // *Autenticita a literatura: zborník referátů z literárni konferencie 41. Bezručovy Opavy (16. – 17.9.1998)*, 1999, 137 – 141.
- Фелдек 2007:** Feldek, Ľ. *Prekliata Trnavská skupina*. Bratislava: Columbus, 2007.
- Хайко 1998:** Hajko, D. *Ján Stacho: Esej o básnikovi, ktorý chcel prečítať šifry bytia*. Bratislava: Národné literárne centrum, 1998.
- Чолакова 1998:** Чолакова, Ж. *Лицата на човека в поезията на чешкия авангардизъм*. [Cholakova, Zh. Litsata na choveka v poeziyata na cheshkiya avangardizam.] Пловдив: Дом за литература и книга, 1998.
- Юрик, Фелдек 1975:** Jurík, Ľ., Feldek, Ľ. Ľubomír Feldek (1936). *Žonglér modernej poézie (ale aj prekladu)*. // *Rozhovory*, Bratislava: Smena, 1975, s. 90.